

سهام و دیار و ابن هنبال: خلق شخصیت‌های خیالی در برگردانی از جستاری کلامی

مروری انتقادی بر ترجمه‌های عیبناک از مقاله «ساختار علیت مخلوق» نوشته ریچارد فرانک

۲۷۹-۲۹۶

چکیده: کتاب «ساختار علّیت مخلوق بر اساس دیدگاه ابوالحسن اشعری» برگردانی است فارسی از مقاله‌ای به قلم ریچارد ام. فرانک، یکی از برجسته‌ترین محققان غربی در حوزه کلام اسلامی، که به بررسی دیدگاه ابوالحسن اشعری در کتاب اللّمع در خصوص نقش و نحوه علّیت انسان در صدور افعالش می‌پردازد. در نوشتار پیش‌رو، نخست آثار مهم فرانک در زمینه کلام اشعری و معتزلی به اختصار معرفی شده است و به اهمیت پژوهش‌های وی در این عرصه اشارت رفته و سپس ترجمه فارسی به طبع رسیده از مقاله مزبور در معرض نقد و سنجش قرار گرفته است. این جستار انتقادی نشان می‌دهد که ترجمه یادشده، گذشته از آشفتگی‌های ظاهری ناظر به نحوه چاپ کتاب، با اشکالات و نقائص چندگانه و چندگونه چشمگیری همراه است که از آن جمله است: خطاهای فاحش در خوانش و نگارش اسامی و عبارات، ترجمه‌های نادرست، گزینش معادل‌های مغلوطن یا مرجوح، اغلاط املائی و حروف‌نگاشتی قابل توجه، حذف و سقط‌های پر شمار خرد و کلان، و سهوها و سهل‌انگاری‌ها در استفاده از نشانه‌های ویرایشی و نگارشی.

کلید واژه‌ها: ساختار علّیت مخلوق بر اساس دیدگاه ابوالحسن اشعری، ریچارد ام. فرانک، کلام اشاعره، علّیت، حانیه مفیدی، نقد ترجمه، نشر علم.

ریچارد ام. فرانک، ساختار علّیت مخلوق بر اساس دیدگاه ابوالحسن اشعری: تحلیلی بر بخش‌های ۱۶۴- ۸۲ از «کتاب اللّمع»، ترجمه: حانیه مفیدی، نشر علم، تهران، ۱۳۹۸، ص ۱۰۶، قطع رقیعی.

Ibn Hanbāl: Creating Imaginary Characters in a Translation of a Theological Article
(A critical review of a problematic translation of Richard Frank's «The Structure of Created Causality»)

By: Hamid Ataei Nazari

Abstract: The book *The Structure of Created Causality According to Abulbassan Ash'ari's Perspective* is a Persian translation of an article by Richard M. Frank, one of the most prominent Western scholars in the field of Islamic theology, who examines Abulhasan Ash'ari's views in the book *Al-Luma* on the role and manner of human causality in doing of his actions. In the present article, first Frank's important works on Ash'ari and Mu'tazilite theology are briefly introduced, and the importance of his research in this field is pointed out, then the Persian translation of this article is criticized and evaluated. This critical essay shows that the mentioned translation, in addition to problems in its appearance which are related to its publication, contains numerous and significant flaws and shortcomings, including: Significant errors in reading and writing names and phrases, incorrect translations, selection of erroneous equivalents, spelling and punctuation errors, omission and numerous small and large misunderstandings, and punctuation errors.

Key words: *The Structure of Created Causality According to Abulbassan Ash'ari's Perspective*, Richard M. Frank, Ash'ari's theology, Haniye Mofidi, translation review, Elm publication.

سهام وديار وابن هنبال: اختلاق الشخصيات الوهيمية عند ترجمة مقالة كلامية
(نظرة نقدية على ترجمة معيبة لمقالة هيكلية عليّة المخلوق بقلم ريتشارد فرانك)
حميد عطائي نظري

الخلاصة: كتاب ساختار عليّة مخلوق بر اساس ديدگاه ابو الحسن اشعري (= هيكلية عليّة المخلوق استناداً إلى آراء أبو الحسن الأشعري) هو ترجمة فارسية لمقالة بقلم ريتشارد م. فرانك أحد أبرز المحققين الغربيين في ميدان علم الكلام الإسلامي، والذي يبحث فيه آراء أبو الحسن الأشعري التي ذكرها في كتاب التمع حول دور وكيفية عليّة الإنسان في صدور أفعاله.

والمقال الحالي يبدأ بالتعريف باختصار لأهم تأليفات فرانك في مجال الكلام الأشعري والمعتزلي، مشيراً إلى أهمية تحقيقاته في هذا الميدان، ثم ينتقل إلى وضع الترجمة الفارسية - التي طبعت أخيراً - على طاولة النقد والتقييم.

ويشير هذا المقال النقدي إلى أنّ الترجمة المذكورة مضافاً إلى اضطرابها الظاهري من ناحية طباعة الكتاب، تعاني من إشكالات ونواقص عديدة ومختلفة ملفتة للنظر، منها الأخطاء الفاحشة في قراءة وكتابة الأسماء والعبارات، والترجمات الخاطئة، واختيار المرادفات الخاطئة أو الضعيفة، والأغلاط الإملائية والتنضيدية الكثيرة، ووفرة الحذف والسقط بشكليته القليل والكثير، والسهو والتساهل في الاستفادة الدقيقة من علامات التحرير والتقطيع.

المفردات الأساسية: ساختار عليّة مخلوق بر اساس ديدگاه ابو الحسن اشعري (= هيكلية عليّة المخلوق استناداً إلى آراء أبو الحسن الأشعري)، ريتشارد م. فرانك، كلام الأشاعرة، العليّة، حانية مفيدي، نقد الترجمة، نشر العلم.

ریچارد مک دانا فرانک (Richard MacDonough Frank) ۱۹۲۷-۲۰۰۹ م. محقق مبرز و متخصص در حوزه کلام اشعری و معتزلی، در زمره نوادر مستشرقان دانشمندی است که تحقیقات پرشمار ارزشمندی را در حوزه کلام اسلامی به ثمر رسانده و آثار وی تا به امروز مرجعی معتبر و معروف در محافل علمی دنیا به شمار می‌آید. آنگونه که برخی تصریح کرده‌اند، کتابها و مقالات ریچارد فرانک (و نیز کسانی چون یوزف فان اس) پایه و بنیان تحقیقات گسترده‌تر در کلام اسلامی را در مغرب زمین به ویژه از لحاظ تأسیس روش پژوهش در این حوزه نهاده است و با وجود اینکه از تاریخ نگارش پاره‌ای از نگاشته‌های او بیش از نیم قرن می‌گذرد این نوشته‌ها همچنان بر تحقیقات پژوهشگران امروز اثرگذار است و برای آنها الهام بخش.^۱

چند کتاب کم‌برگ اما پرباری که فرانک در زمینه مکتب کلامی اشاعره، به ویژه اندیشه‌های فلسفی و کلامی ابو حامد غزالی^۲، و نیز درباره تعالیم هستی‌شناسانه مکتب بصری معتزلی^۳ منتشر کرده است حاوی اطلاعاتی است گرانبها و تحلیل‌هایی ژرف که نمونه آنها در میان تحقیقات کلام پژوهانه کمتر یافت می‌شود. وی همچنین بخشی از کتاب الشامل فی اصول الدین امام الحرمین جوینی را نیز تصحیح نمود که سالیانی پیش در ایران به طبع رسید.^۴ علاوه بر این، فرانک قریب به پنجاه مقاله عالمانه در موضوعات مختلف کلامی و فلسفی نگاشته است^۵ که بیشتر آنها در قالب مجموعه مقالاتی سه جلدی کناره گردآمده و باز چاپ شده است.^۶ با این وصف، مایه تأسف است که تنها

1. Mourad, Suleiman A., a review of "Philosophy, Theology and Mysticism in Medieval Islam: Texts and Studies on the Development and History of Kalam by Richard M. Frank and Dimitri Gutas", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, Vol. 70, No. 1 (2007), p. 160.

2. Frank, Richard MacDonough, *Creation and the Cosmic System: al-Ghazālī & Avicenna* (Abhandlungen der Heidelberger Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse, Jhg. 1992, Abh. 1), Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 89 pp., 1992.
Frank, Richard MacDonough, *Al-Ghazālī and the Ash'arite School* (Duke Monographs in Medieval and Renaissance Studies, 15), Durham - London: Duke University Press, 151 pp., 1994.

3. Frank, Richard MacDonough, *Beings and their Attributes. The Teaching of the Basrian School of the Mu'tazila in the Classical Period* (Studies in Islamic Philosophy and Science), Albany: State University of New York Press, 216 pp., 1978.

۴. الجوینی، ابی المعالی، (قطعتان من الكتاب) الشامل فی اصول الدین، حقه و قدم علیه: ر.م. فرانک، انتشارات مؤسسه مطالعات اسلامی دانشگاه مک گیل شعبه تهران با همکاری دانشگاه تهران، تهران، ۱۳۶۰.

۵. فهرست مقالات او و مشخصات چاپ آنها را نگرید در:
James E. Montgomery (ed.), *Arabic Theology, Arabic Philosophy. From the Many to the One: Essays in Celebration of Richard M. Frank*, Leuven: Peeters, 2006, "BIBLIOGRAPHY", pp. 15 - 24.

۶. مشخصات نشر این مجموعه مقالات به قرار زیر است:

Frank, Richard MacDonough, *Philosophy, Theology and Mysticism in Medieval Islam*. Texts and Studies on the Development and History of Kalām, Volume I, edited by Dimitri Gutas, (Variorum Collected Studies Series), x+ 392 pp., Burlington and Aldershot: Ashgate, 2005.

Frank, Richard M., *Early Islamic Theology: The Mu'tazilites and al-Ash'ari*. Texts and Studies on the Development and History of Kalām, Volume II, edited by Dimitri Gutas, (Variorum Collected Studies Series), xii+384 pp., Burlington and Aldershot: Ashgate, 2007.

Frank, Richard M., *Classical Islamic Theology: The Ash'arites*. Texts and Studies on the Development and History of Kalam, Volume III, edited by Dimitri Gutas, (Variorum Collected Studies Series), x+428 pp., Burlington and Aldershot: Ashgate, 2008.

شمار اندکی از مقالات وی تاکنون به فارسی ترجمه شده است^۷ و نوشته‌های اصلی او هنوز به جامهٔ زبان پارسی درنیامده و پژوهشگران ایرانی اغلب از ثمرات آنها بی‌بهره مانده‌اند.

کتاب «ساختار علیت مخلوق بر اساس دیدگاه ابوالحسن اشعری» که در نوشتار حاضر به معرفی و ارزیابی آن می‌پردازیم در واقع برگردان فارسی مقاله‌ای است مبسوط و درازدامن از ریچارد ام. فرانک که برای نخستین بار به فارسی ترجمه شده است. شوربختانه مترجم و ناشر این ترجمه هیچ‌گونه مقدمه و درآمدی برای کتاب تدارک ندیده‌اند و خواننده از آگاهی‌های ابتدایی و ضروری در خصوص اصل اثر و نویسندهٔ آن و نیز چند و چون ترجمه محروم و بی‌خبر مانده و حتی نشانی چاپ متن اصلی انگلیسی مقاله نیز بر او معلوم نیست. از این رو، به ناگزیر، در اینجا اطلاعاتی در خصوص مشخصات نشر مقاله و محتوای آن ارائه می‌شود. این هم از شگفتی‌های نشر کتاب در روزگار نابسامان حاضر است که اثری بی‌هیچ توضیح و پیشگفتاری چاپ شود و مترجم و ناشر هیچ‌یک برای نگارش چند سطر مختصر دربارهٔ آن احساس وظیفه نکنند و همتی نیز برای تمهید مقدمه ننمایند!

باری، اصل انگلیسی مقاله رساله‌گونه‌ای که در قالب کتاب «ساختار علیت مخلوق بر اساس دیدگاه ابوالحسن اشعری» به فارسی درآمد است با مشخصات زیر به چاپ رسیده:

Richard M. Frank, "The Structure of Created Causality according to al-Aṣ'arī. An Analysis of the *Kitāb al-Luma'*, §§82-164, in: *Studia Islamica* 25 (1966), pp. 13 – 75.

این مقاله، در جلد دوم از مجموعه مقالات ریچارد فرانک - که پیشتر بدان اشارت رفت - نیز بازچاپ شده است.^۸

از تاریخ چاپ مقاله معلوم است که این نوشتار در شمار آن مقالاتی است که فرانک در دورهٔ جوانی نگاشته و چنانکه همو - در شرحی خواندنی که از فراز و فرود زندگی حرفه‌ای خویش بازگفته است - تذکار داده برخی از دیدگاه‌هایش در ادوار سپسین تغییر کرده و به همین سبب اصلاح و تجدید نظر را در پاره‌ای از مطالب مطرح در این مقاله لازم دانسته است.^۹ بر این اساس، به نظرمی‌رسد که مترجم محترم می‌توانست انتخاب‌های به مراتب شایسته‌تر و مهم‌تری از میان آثار فرانک، خاصه از بین آنها که در دوران پختگی علمی او به رشتهٔ تحریر درآمده است، نماید و مقالهٔ پربارتری از او را برای ترجمه برگزیند. با این حال، همین مقالهٔ فرانک نیز حاوی نکات شایان توجهی است که البته اگر به صورت دقیق و متین به فارسی برگردانده می‌شد، می‌توانست آگاهی‌های گرانبهایی را برای خوانندگان به ارمغان آورد.

۷. برای نمونه نگرید به: فرانک، ریچارد. ام.، «تکلیف اخلاقی در کلام مدرسی مسلمانان»، ترجمه: حمید عطائی نظری، مجلهٔ اخلاق، ش ۱۹، بهار ۱۳۸۹، صص ۱۵۷-۱۹۹.

8. *Early Islamic Theology: The Mu'tazilites and al-Aṣ'arī*. Texts and Studies on the Development and History of Kalām, Volume II, edited by Dimitri Gutas, (Variorum Collected Studies Series), xii+384 pp., Burlington and Aldershot: Ashgate, 2007, VII.

9. Richard M. Frank, "YĀ KALĀM", in: James E. Montgomery (ed.), *Arabic Theology, Arabic Philosophy. From the Many to the One: Essays in Celebration of Richard M. Frank*, Leuven: Peeters, 2006, p. 7.



در خصوص موضوع و محتوای مقاله تحت بررسی و هدفی که فرانک از نگارش آن در نظر داشته است تذکار چند نکته سودمند می‌نماید. چنانکه از عنوان مقاله نیز هویدا است، نوشتار مزبور شرح و تحلیلی است بر دو فصل قدرت (الباب الخامس: باب الکلام فی القدر) و استطاعت (الباب السادس: باب الکلام فی الاستطاعة) از کتاب شهیر ابوالحسن اشعری (د: ۳۲۴ هـ.ق) با نام «کتاب اللّٰمعه فی الردّ علی أهل الزیغ و البدع». آنگونه که فرانک خود یادآور شده است، او در این مقاله تنها درصدد است بر اساس آنچه که ابوالحسن اشعری (در کتاب اللّٰمعه) بدان دست یافته و ارائه نموده مسأله علیت انسان برای افعالش و نیز اصطلاحات مربوط به این مسأله را بررسی کند و ساختار فلسفی بنیادین راه حل او را در خصوص این موضوع مطرح نماید. «بنابراین، هدف فرانک از نگارش نوشتار

مورد بحث، بررسی طبیعت و سرشت علیت آفریده شده (مخلوق) در انسان بر اساس دیدگاه‌های ابوالحسن اشعری در کتاب اللّٰمعه است.

چنانکه برآشنایان با تاریخ مباحث و مسائل کلامی پوشیده نیست، جبر یا اختیار انسان در انجام کارها، یا به بیان دقیق‌تر، نحوه علیت و سببیت انسان برای افعالی که از او صادر می‌شود و نقش حقیقی او در تحقق افعالش، پیوسته موضوعی بحث‌برانگیز و مسأله‌ای مناقشت‌خیز در کلام اسلامی بوده است. این مسأله عویصه، از ادوار نخستین تکوین دانش کلام، اذهان و خواطر متکلمان را به خود مشغول داشته بوده و مباحثات و منازعات فراوانی را رقم زده است و دانشوران مکاتب مختلف دیدگاه‌های متفاوتی را در باب آن ابراز داشته‌اند. در این میان، دیدگاه ابوالحسن اشعری در خصوص این مسأله و راه حلی که از آن دفاع کرده است و به عنوان «کسب» شهرت یافته، بسیار حائز اهمیت است و در عین حال، سخت غامض و آمیخته با ابهام. از این رو محققان کلام اشعری کوشش وافر برای ایضاح نظرگاه و رأی اشعری در این موضوع نموده و درصدد تبیین و تشریح عبارات وی در ترسیم ایستارش برآمده‌اند. مقاله مزبور از فرانک نیز در همین چارچوب ارائه شده است و مقصد و مقصودی جز روشننگری در این باب ندارد. نوشتار او همچنین برای فهم بهتر و ژرف‌تر قسمت‌های شرح و تحلیل شده از کتاب اللّٰمعه سودمند و شایان توجه جدی است.

بازگفت تحلیل‌های فرانک از عبارات و اندیشه‌های اشعری درباره مسأله پیشگفته مجال فراخی می‌طلبد که فراخور این مقام و مقال نمی‌نماید. اما به اختصار توان گفت که بر اساس گزارش فرانک،

ایستار ابوالحسن اشعری در این موضوع، موضعی است میانه‌نظرگاه معتزله یا قدرتی که انسان را یگانه علت و فاعل کارهای خود می‌داند و برای خداوند هیچ نقشی در تحقق افعال انسان قائل نیستند، و دیدگاه مجبزه که خداوند را تنها علت و فاعل بی‌واسطه همه کارهای انسان می‌انگارند و برای انسان هیچ‌گونه علیتی نسبت به اعمالش در نظر نمی‌گیرند. به باور اشعری، انسان علت تحقق کارهای خودش است اما این علیت انسان به سبب و به واسطه علیت خداوند است.^{۱۱} در واقع، از نظر اشعری، قدرت علیت انسان (برای انجام افعالش) نیز مخلوق و آفریده خداست و همو، در حقیقت، علت قدرت و سببیت حادث انسان است. از این رو، به معنای دقیق کلمه، خداوند خالق فعلی است که از طریق آن علیت حادث پدید می‌آید.^{۱۲} به بیان دقیق‌تر، اشعری معتقد است که در لحظه‌ای که فعلی از انسان صادر می‌شود، خداوند علیت فاعلی را در او خلق می‌کند و انسان به سبب همین علیت که خدا در او آفریده است فعل را تحقق می‌بخشد.^{۱۳} بنابراین علیت انسان برای کارهایش به سبب علیتی است که خدا در انسان می‌آفریند.^{۱۴} بر بنیاد این تحلیل، ایده جبرگرایی اشاعره که همواره از سوی مخالفان این مکتب ترویج شده است و این فرقه را بدان شهره و متهم کرده‌اند - دست‌کم در خصوص شخص ابوالحسن اشعری - انگاره چندان واقع‌گرایانه‌ای به نظر نمی‌رسد. با این حال، برای وصول به نتیجه‌نهایی در این موضوع باید در پژوهشی مستقل تمام عبارات مربوط به مسأله حاضر را در آثار متکلمان نامور اشعری بررسی نمود و آنگاه به داوری نشست.

در خصوص کتاب اللّمع که فرانک برای تحلیل آراء اشعری بدان رجوع کرده است و مطالب آن را موضوع بررسی و تحقیق خویش قرار داده این نکته شایان توجه و درخور یادآوری است که کتاب نامبرده از آثار اصیل و معتبر اشعری به حساب می‌آید و بهترین منبع برای شناخت دیدگاه‌های کلامی اوست.^{۱۵} به نظر فرانک کتاب اللّمع از حیث توضیحات و تعاریف و استدلال‌ها اثری بسیار موجز و در عین حال دقیق و منسجم و منضبط است.^{۱۶} به احتمال، این کتاب، هم به سبب اصالت و اهمیت آن در نشان دادن اندیشه‌ها و ایستارهای کلامی ابوالحسن اشعری و هم به دلیل اختصار و ایجاز و احتیاج آن به ایضاح و تبیین مورد توجه وافر نسل بعدی متکلمان برجسته اشعری قرار گرفته است و آنها در شرح و تفسیر آن کوشیده‌اند. در این زمینه باید از شرح قاضی ابوبکر باقلانی (د: ۴۰۳ هـ.ق) بر کتاب اللّمع یاد کرد که هنوز دست‌نوشتی از آن یافت نشده است اما تفصیل و تحریری از آن بردست ابوالمعالی

11. Ibid, p. 53.

12. Ibid, p. 25.

13. Ibid, p. 75.

14. Ibid, p. 42.

۱۵. در حالی که در خصوص اعتبار و استناد دو کتاب الإبانه عن أصول الدیانة ورسالة إلى أهل الثغر به ابوالحسن اشعری تردیدهایی وجود دارد، در وثاقت و اصالت کتاب اللّمع وانتساب آن به وی شکی نیست. در این خصوص نگرید به: ژیماره، دانیل، «بحث وجود در مذهب اشعری»، مجله معارف، فروردین - تیر ۱۳۷۶، شماره ۴۰، ص ۴۴.

16. "Richard M. Frank, "The Structure of Created Causality according to al-As'ari. An Analysis of the Kitāb al-Lum'a", §§82-164, p. 17.

جوینی (د: ۴۷۸ ه.ق) فراهم آمده که زیر عنوان الشامل فی أصول الدین به چاپ رسیده است.^{۱۷}

کتاب اللُّمَع اشعری بارها به تصحیح و طبع رسیده است که از میان آنها باید به تصحیح ریچارد مکارتی (Richard J. McCarthy) از این اثر اشاره کرد. مکارتی متن اللُّمَع را بر اساس نسخه‌ای از قرن ششم یا هفتم هجری تصحیح کرده و به انضمام نگاشته و جیز دیگری از اشعری معروف به رساله فی استحسان الخوض فی علم الکلام و همراه با ترجمه انگلیسی هر دو اثر نامبرده منتشر کرده است.^{۱۸} فرانک تصحیح و ترجمه مکارتی از اللُّمَع را عالی ارزیابی کرده^{۱۹} و همان را اساس کار خویش برای تحلیل دو فصل مربوط به قدرت و استطاعت از این کتاب قرار داده است.

اکنون که آگاهی‌هایی کلی در خصوص مقصود و محتوای مقاله فرانک تقدیم گشت، به موضوع اصلی این مقال، یعنی سنجش و نقد ترجمه فارسی ارائه شده از آن می‌پردازیم. در یک ارزیابی کلی توان گفت که برگردان مَطَمَح نظر، ترجمه‌ای است ناستوار و غیر دقیق و نابسامان از مقاله بدان سان که در اغلب مواضع، خواننده به سختی می‌تواند مراد نویسنده را از عبارات موجود دریابد و گاه نیز هیچ دستگیرش نمی‌شود! این دشواری در فهم مطالب گاه در اثر خطاهای مترجم در ترجمه عبارات یا خوانش کلمات است و در مواردی به دلیل کاربرد نادرست علائم ویرایشی و گاه نیز به جهت نثر آشفته و غیر روان مترجم که بوی ترجمه به شدت از آن به مشام می‌رسد. شایسته بود که مترجم محترم، شتابان چنین متن عیبناک و نامطبوعی را به دست طبع نمی‌سپرد و پیش از اقدام به چاپ کتاب، برگردان خویش را به متخصصی صاحب نظر عرضه می‌داشت و نظری را در خصوص میزان مفهوم و مقبول بودن ترجمه جو یا می‌شد. اگرچه مقاله فرانک نوشتاری تحلیلی و کاملاً تخصصی است و طبعاً ترجمه چنین متونی همواره دشواری‌های خاص خود را دارد، با دانش و توانش کافی و نیز اعمال دقت و امعان نظر وافی در کار ترجمه، ممکن بود متنی دقیق تر و روان تر و قابل فهم تر عرضه نمود. در ادامه، پاره‌ای از خطاهای راه یافته و سهوها و نابسامانی‌های روی داده در متن ترجمه بازگو می‌شود تا خوانندگان خود نیز عیار ترجمه را برسنجند و به داوری در خصوص آن برنشینند.

۱- خطاهای فاحش در خوانش و نگارش اسامی

یکی از ویژگی‌های مترجم متخصص و حرفه‌ای آن است که تنها در قلمروی به ترجمه دست می‌یازد

۱۷. در این خصوص نگریده به: جوینی، ابوالمعالی، (قطعتان من الكتاب) الشامل فی اصول الدین، مقدمه ریچارد فرانک صفحه شش به بعد و نیز عبارت جوینی در آغاز کتاب الشامل که می‌گوید: «وقد استدعی طائفة بتعین إسعافهم تحرير كتاب يتعلی عن المختصرات و ينحظ عن المسبوبات من جلة التصنيفات في علوم الديانات، فصادف الاختيار والإيثار شرح للمع للقاضي الجليل أبي بكر رضی الله عنه. ونحن، إن شاء الله نوضح مشكلات ألفاظه ونفرب ما أوجزه من (الأبحاث) بطرق البسط مع اجتناب التظويل؛ وإن اضطرت الحاجة إلى الحاق ابواب ومسائل الحفناها». همان، ص ۳. برخی به اشتباه الشامل را شرح لَمَع الأدلّةی جوینی فرض کرده‌اند (نگریده: جمال عبدالناصر عبدالمنعم، مقدمه الکامل فی اصول الدین، ص ۴۸) که قطعاً صحیح نیست.

۱۸. الأشعری، أبو الحسن علی بن اسمعیل، کتاب اللُّمَع فی الردّ علی أهل الزیغ و البدع، عنی بنشره و تصحیحه: الاب رتشدرد یوسف مکارتی الیسوعی، المطبعة کاتولیکية، بیروت، ۱۹۵۳ م.

19. "Richard M. Frank, "The Structure of Created Causality according to al-As'ari. An Analysis of the Kitāb al-Luma', §§82-164, p. 13.

که بطور کامل با جوانب مختلف آن آشنایی دارد و از آگاهی‌های شایسته و بایسته در خصوص اندیشه‌ها و اصطلاحات و مطالب مطرح در آن قلمرو برخوردار است. پرواضح است آن مترجمی که دانش در بایست و لازم را از رشته علمی خاص دارا نیست و با این وصف به ترجمه اثری در آن شاخه می‌پردازد، توانش کافی را برای ارائه برگردانی متین و متقن از آن اثر نخواهد داشت و عاقبت در کار خویش کامیاب نخواهد بود. در اثر مورد بررسی این مقال، خطاهای فاحش در خوانش و نگارش اسامی اعلام و فِرَق و کتابها گواهی است نیک بر آنکه مترجم محترم آشنایی کافی با اصطلاحات و اسامی مطرح در دانش کلام نداشته است. در نتیجه، خواننده در این برگردان، توفیق آشنایی با اسامی غریبی چون ابوهدهیل و احمد بن هنبال و سهام را پیدا می‌کند که می‌توان آنها را شخصیت‌های نوآفریده خیالی در تاریخ علم کلام دانست! در جدول زیر، نمونه‌هایی از این دست خطاها معرفی می‌شود.

ردیف	نشانی	ریخت نادرست اسامی و ترکیبها در متن ترجمه	صورت صحیح مندرج در متن اصلی
۱	ص ۷، س آخر (و موارد متعدّد دیگر)	احمد بن هنبال	احمد بن حنبل
۲	ص ۸، س ۲	آموزه هنبالی	آموزه حنبلی
۳	ص ۸، س ۶	مکتب هنبال	مکتب حنبلی
۴	ص ۸۵، س ۱ (و موارد متعدّد دیگر)	ابوهدهیل	ابوالهذیل
۵	ص ۱۱، س ۱۲	دیار و عمرو	ضرار بن عمرو
۶	ص ۱۵، س ۱۳	قیلان	عیلان
۷	همان	بشرب المؤتمر	بشربین المؤتمر
۸	ص ۲۰، پاورقی ۳	ابوحصیم	ابوهاشم
۹	ص ۲۳، پاورقی ۷	سهام	شخام
۱۰	ص ۲۸، پاورقی ۲	دیار	ضرار
۱۱	ص ۹۰، س ۱۵ و ص ۹۲، س ۱۲	الجورجانی	الجرجانی
۱۲	ص ۷، س ۹ (و موارد متعدّد دیگر)	مجبریه	مُجَبِرَه
۱۳	ص ۹۰، س ۱۲ و ص ۹۲، س ۶	شرح المواقف	شرح المواقف

۲- خوانش‌های مغلوط و ناصواب از عبارات عربی

افزون بر مواردی که پیشتر گذشت، در برگردان مَطْمَح نظر، نمونه‌های پرشماری از خوانش‌های نادرست و ناراست از کلمات و عبارات عربی حرف نویسی شده به زبان انگلیسی نیز دیده می‌شود که حکایتگر کم‌توجهی و بی‌دقتی روا داشته شده در خوانش و بازخوانی این عبارات است. پاره‌ای از این قبیل

اشتباهات به فرار زیر است:

- ۱- ص ۲۷، س ۷: فی المکتسب ← فعل مکتسب.
- ۲- ص ۲۳، س ۷: علیم، قصید ← عالم، قاصد.
- ۳- ص ۱۹، پاورقی ۱، س ۱۴: قدیر علیه ← قادر علیه.
- ۴- همان، س ۱۵: مقدورات علی ← مقدورات الله.
- ۵- ص ۲۸، س ۴: لا یکتسبونها أحد ← لا یکتسبها أحد.
- ۶- ص ۳۲، س ۱۱: لا تستعملو ← لا تُستعمل.
- ۷- ص ۴۰، س ۳: ما تعلمون ← ما تعملون.
- ۸- ص ۴۲، پاورقی ۲: فعل مبشر ← فعل مُبَاشِر.
- ۹- ص ۴۱، پاورقی ۱، س آخر: ما تنهون ← ما تَنجِتون.
- ۱۰- ص ۵۱، س ۱۳: لَغَیْرُه ← لَغَیْرِ الله.
- ۱۱- ص ۷۱، س ۱۴: مقدرات له ← مُقَدَّرَةٌ له.
- ۱۲- ص ۹۸، س ۱۳: یتیقونه ← یطیقونه.
- ۱۳- ص ۱۰۱، س ۸: خواطیر ← خواطر.
- ۱۴- ص ۱۰۴، س ۳: تکالیف ما لا یطاق ← تکلیف ما لا یطاق.
- ۱۵- ص ۳۰، س ۱۸: فی المتولد ← فعل مُتَوَلَّد.
- ۱۶- ص ۵۰، س ۱۱: بالقوه محدثا ← بِقُوَّةٍ مُّحَدَّثَةٌ.
- ۱۷- ص ۵۹، س ۱۱: قضا و قدر ← قضی و قَدَر.
- ۱۸- ص ۶۷، س ۷: محدثون له خالق واحد ← مُحَدِّثٌ له فاعلٌ خالق.

۳- اغلاط املائی و حروف نگاشتی

کثرت اغلاط املائی و حروف نگاشتی مشهود در متن یک کتاب، نمودار نهایت سهل‌انگاری و بی‌دقتی پدیدآورنده و ناشر آن است که طبعاً در نگاه اهل تحقیق و تدقیق خطایی است درخور ملامت و مذمت. کمترین و ساده‌ترین کار نویسنده و ویراستار و ناشر ورزیده و دقیق پیراستن متن اثر از اغلاط املائی و خطاهای حروف نگاشتی است و برآستی اگر آنان از این وظیفه خرد نیز سرباز زنند و در گزار آن اهمال و تهاون ورزند، چه انتظار دیگری از آنان توان داشت و کار آنها چه سود و ثمری برای خوانندگان در پی خواهد داشت؟!

در ادامه، شماری از سهوهای املائی و خطاهای حروف نگاشتی راه‌یافته به ترجمه مورد بحث نشان داده می‌شود. ابتدا صورت نادرست کلمات در ترجمه و سپس شکل صحیح آنها درج می‌گردد.

(۱) ص ۲۸، س ۵: اصلاحی ← اصطلاحی.

(۲) همان، س ۱۲: اصطلاح ← اصطلاح.

- (۳) ص ۲۹، س ۱۲: به تفضیل ← به تفصیل.
- (۴) ص ۳۲، س ۱۴: مقدم ← متقدم.
- (۵) ص ۳۶، س ۱۰: واقیت ← واقعیت.
- (۶) ص ۶۱، س ۷: دقیقاً ← دقیقاً.
- (۷) ص ۷۳، س ۱۲: تقریباً مستقیماً ← تقریباً مستقیماً.
- در مواضع متعددی از متن کتاب، همچون نمونه فوق، بجای تنوین نصب، تنوین رفع درج شده است!
- (۸) ص ۸۴، س ۱۳: پارگراف ← پاراگراف.
- (۹) ص ۵۹، س ۸: نیستیم ← نیستیم.
- (۱۰) ص ۴۲، س ۹: آنچه ← آنچه.
- (۱۱) ص ۲۷، پاورقی ۲: به طور ← به طور.
- (۱۲) همان: ابن تیمه ← ابن تیمیه.
- (۱۳) ص ۶۰، س آخر: محافظ کارانه تری ← محافظه کارانه تری.
- (۱۴) ص ۱۹، پاورقی ۱، س ۷: استثناء ← استثناء.
- (۱۵) همان، س ۴: عل ← علّت.
- (۱۶) همان، س ۴: نظرتهل ← نظریه.
- (۱۷) ص ۲۵، پاورقی ۱، س ۲: این سینا ← این سینا.
- (۱۸) ص ۳۲، پاورقی ۵، س ۳: صحیت ← صحیت.
- (۱۹) ص ۴۲، س ۹: آنچه ← آنچه.
- (۲۰) ص ۲۹، پاورقی ۲: زناى محسنه ← زناى محصنه.
- (۲۱) ص ۶۲، پاورقی سطر ۳: نبايرين ← نبايرين طالعات فرنگی
- (۲۲) ص ۱۰۰، س ۲: هستند ← هستند.
- (۲۳) ص ۵۸، س ۹: ۱۱۰ ← ۱۰۱.
- (۲۴) همان، س ۱۰: ۱۸۰ ← ۱۰۸.
- (۲۵) ص ۷۱، س ۱۶: بخش ۱۲۰ ← بخش ۹۰.

۴- حذف و سقطهای خرد و کلان

کاستی و نقصان دیگری که در برگردان مورد بحث رخ نموده است، افتادگی‌ها و حذف‌های خرد و کلانی است که گاه به میزان چشمگیری نیز بالغ می‌گردد. در قسمت زیر، چند نمونه از این افتادگی‌ها از متن برگردان نشان داده می‌شود. در هر مورد، در زیر سطوری که در ترجمه از قلم فرو افتاده است خطی کشیده شده.

(۱) متن اصلی ص ۶۴، س ۱۲-۲۲:

'Ağz, in other words, as the absence of any relationship of efficient causality ('adamu l-qu-drati kullihâ—137) between the subject and the act, directly implies the absence of any relationship of causal responsibility between the agent and the type or class (ğins) of the act involved; as the absence of all true efficient causality, 'ağz is the absence of the possibility of all causal responsibility of the subject to both the posited act and its contrary. In this way then, 'ağz is not analogous to (qiyâsan 'alâ— 136) qudra, since the latter represents the actuality, in the agent, of the efficient causality of the act and, in the strictest sense, is relative therefore only to the act of which it is the causality.

ترجمه ص ۹۰، س ۳-۴:

«به عبارت دیگر عجز به عنوان عدم هرگونه رابطه‌ی علی مسئولیت میان فاعل و نوع یا جنس فعل مربوطه است.»

چنانکه آشکار شد، در برداری عبارات بالا قریب هشت سطر از متن اصلی مقاله محذوف است و ترجمه نشده!

(۲) متن اصلی ص ۷۴، س ۲۰-۲۲:

In view of the significance of these verses for the polemics of the Mu'tazila, the fact that al-Aṣ'ari takes them up here at the end of the tract on the creation of human causality is noteworthy in respect of his organisation of the Luma', for in summarising his own position he takes off, for the particular question, from a verse on the basis of which his opponents made a similar summary proof of their own position.

ترجمه ص ۱۰۵، س ۱۶:

«با توجه به اهمیت این آیات برای مباحث معتزله، این واقعیت که اشعری آنها را اینجا، در پایان رساله‌ی خلقت علیت انسانی دنبال می‌کند، از جهت نوع سازماندهی مطالب قابل توجه است.»

باز در اینجا نیز چنانکه هویدا است، چند سطری از متن اصلی انگلیسی در ترجمه از قلم فرو افتاده است و خود، شاهدهی است دیگر بر اینکه در بازخوانی متن ترجمه دقت لازم و وافر اعمال نشده!

همچنین، قسمی دیگر از حذف‌های مشهود در ترجمه عبارتست از حذف ارجاعاتی که نویسندگان در جای به جای مقاله خویش جهت رجوع و آگاهی خواننده میان دو کمان (پرانتز) نهاده است و مترجم در موارد متعددی آنها را نادیده انگاشته و از درج و بازتاب این ارجاعات سودمند در برداری خویش روی گردان شده است. در نتیجه، خواننده کتاب گاه متوجه نمی‌شود که سخن نویسنده ناظر به کدام بخش از کتاب کُمع یا کدام قسمت از مطالب پیشین مقاله است. شماری از این گونه افتادگی‌ها در نشانی‌های زیر رخ داده است: ص ۴۴، س ۲؛ ص ۴۵، س ۲؛ ص ۴۶، س ۸؛ ص ۵۳، س ۹؛ ص ۵۹،

س ۱۷؛ ص ۶۱، س ۹، ص ۶۳، س ۷؛ ص ۶۷، س ۳، ص ۱۰۵، س ۴ و ۵.

۵- ترجمه غلط

در برخی از مواضع کتاب، در برگردان عبارات متن اصلی راه خطا پیموده شده است و جملاتی مبهم و مهممل به عنوان ترجمه فراروی خوانندگان قرار گرفته. از برای نمونه، چند قسمت از متن اصلی مقاله را با ترجمه ارائه شده از آن همسنجی و مقابله می‌کنیم تا سهوهای که در ترجمه رفته است آشکار گردد. ابتدا متن اصلی مقاله درج می‌شود و سپس ترجمه مترجم، و از پی آن، اشکالات ترجمه و برگردان پیشنهادی راقم این سطور بیان می‌شود.

1) The objection, to show that *qudra/istiṭā'a* precedes the realisation of the act, is proposed on the basis of *Sūra 2.180/184*: «... obligatory upon those who are able to do it [i.e., to fast] is a redemption, the feeding of a poor man...». p. 69.

ترجمه مترجم:

«اعتراض [در این خصوص] برای آنکه نشان دهد قدرت / استطاعت بر تحقق فعل مقدم است، مطرح می‌شود: "... بر آنهایی که توانایی انجام آن را دارند واجب است (یعنی روزه گرفتن) و این رستگار کننده است، اطعام انسانی فقیر...". ص ۹۷، س ۱۹ - ص ۹۸، س ۲.

اشکالات ترجمه:

۱- چنانکه معلوم است، عبارت «(on the basis of *Sūra 2.180/184*)» در ترجمه از قلم افتاده است.

۲- کلمه «redemption» که معانی مختلفی از جمله «رستگاری» و «فدیه» دارد، به اشتباه ترجمه شده است و از سیاق متن کاملاً هویدا است که معادل صحیح آن در اینجا «فدیه» است نه «رستگاری». از این گذشته، مترجم آن کلمه را به «رستگار کننده» برگردانیده است که مفهومی است متفاوت با «رستگاری».

ترجمه پیشنهادی:

اعتراض برای اثبات اینکه [در انسان] قدرت / استطاعت قبل از تحقق فعل است، بر بنیاد آیه ۱۸۴ سوره دوم (بقره) مطرح شده است که می‌گوید: «فدیه، یعنی اطعام فقیر، بر کسانی که قادر به آن (یعنی روزه گرفتن) هستند، واجب است...».

2) His only recourse then he takes, namely that of denying that the pronoun of *yutiqūna-hu* refers to the antecedent «fasting»; he insists therefore that it anticipates the following «redemption» (*fidya*) and so refers to the actual presence of sufficient wealth belonging to the subject to allow the redemption. Philologically, his case is extremely weak, for though he tries to support himself by the citation of a number of other verses in which the pro-

noun does in fact refer to a following noun (§143), the disagreement of gender between the pronoun in question and the word to which al-As'arī would have it refer, renders his interpretation most unlikely. P. 70.

ترجمه مترجم:

«بنابراین تنها راه حل او آنست که انکار کند ضمیر "یتیقونه" به روزه گرفتن قبل از آن اشاره می‌کند و به این ترتیب برستگاری که در ادامه می‌آید مقدم است و بنابراین به برخورداری فاعل از ثروت کافی برای پذیرش رستگاری اشاره دارد. به لحاظ فلسفی ادعای او به غایت ضعیف است زیرا اگرچه او می‌گوید از ادعای خود با نقل شماری از آیات دیگر که در واقع در آنها ضمیر به اسمی که در ادامه می‌آید (بخش ۱۴۳) اشاره می‌کند، حمایت کند، ناسازگاری جنسیت بین ضمیر و کلمه‌ای که اشعری به آن اشاره می‌کند تفسیر او را نپذیرفتنی تر کرده است.» ص ۹۸، س ۱۲ - ۲۰.

اشکالات ترجمه:

۱- در این قسمت نیز دوباره کلمه «redemption» به اشتباه «رستگاری» ترجمه شده است در حالی که معادل درست آن در اینجا «فدیه» است. آنچه بر شگفتی از رخداد این اشتباه در معادل‌گزینی می‌افزاید تصریح نویسنده مقاله به معنای دقیق کلمه، یعنی «فدیه»، در پرانتز و بلافاصله پس از استعمال کلمه «fidya» (redemption) است که مع الأسف در ترجمه، به آن توجهی نشده است!

۲- فعل «allow» اگرچه معانی مختلفی از جمله «پذیرفتن» و «تصدیق کردن» دارد، در سیاق عبارت بالا به معنای «امکان‌پذیر ساختن» و «میسر کردن» است نه «پذیرفتن» و «تصدیق کردن» آنگونه که مترجم محترم پنداشته. همین‌گزینه معادل نادرست موجب شده است که در ترجمه عبارت بالا ترکیب غریب و مهملی چون «ثروت کافی برای پذیرش رستگاری» درج گردد و خواننده را دچار تحیر سازد! در واقع، برگردان درست عبارت مورد نظر عبارتست از: «دارایی کافی فاعل برای پرداخت فدیه».

۳- در متن اصلی کلمه «Philologically» به معنای «از حیث واژه‌شناسی» به کار برده شده است که مترجم بر اثر خطای دید و تشخیص، آن را «philosophically» خوانده و به غلط این واژه را «به لحاظ فلسفی» ترجمه کرده است.

۴- کلمه «یتیقونه» در اثر خوانش نادرست به صورت «یتیقونه» نوشته شده است.

۵- ردیف کردن سه فعل «در ادامه می‌آید، اشاره می‌کند، حمایت کند» در متن ترجمه، امریست ناپذیرفتنی که موجب دیریابی و دشوارفهمی عبارت شده است. شایسته بود مترجم محترم با تأمل بیشتر در نحوه ترجمه، از تابع افعال احتراز می‌جست و عبارت را به شیوه‌ای شیوا و رسا برمی‌گرداند.

ترجمه پیشنهادی:

پس او تنها راه چاره را برمی‌گزیند و بازگشت ضمیر در «یطیقونه» را به «روزه گرفتن» - که پیش از آن ذکر شده است - انکار می‌کند. در نتیجه، او تأکید می‌نماید که ضمیر مزبور به کلمه «فدیه»، که پس از آن آمده است، باز می‌گردد و بنا بر این به وجود دارایی کافی فاعل برای پرداخت فدیة اشاره دارد. این ادعای او از حیث واژه‌شناسی، بی‌نهایت ضعیف است؛ زیرا اگرچه وی می‌کوشد (در قسمت ۱۴۳) با نقل آیاتی دیگر که در آنها ضمیر در واقع به اسمی متأخر بازمی‌گردد ادعای خویش را تأیید کند، ناهمخوانی و عدم تطابق از حیث جنس میان ضمیر مزبور و اسمی که اشعری می‌خواهد ضمیر را بدان ارجاع دهد، تفسیر او را بسیار بعید و نامحتمل می‌سازد.

3) Al-Ġuwaynī notes that, in the *Luma'*, his proof of the existence of God on the basis of the argument of the growth and development of the "drop of sperm" (*nuṭfa*), is directed against those who hold the potential existence of things in matter (*aṣḥāb al-hayūlā*): "those who say that the world exists in matter potentially, the date palm in the date stone, the man in the drop of sperm", etc. p. 21 - 22.

ترجمه مترجم:

«الجوینی تذکر می‌دهد که اثباتی که او درباره وجود خدا در کتاب اللمع بر پایه‌ی بحث رشد و توسعه نطفه ارائه می‌دهد، در تقابل با [عقیده] کسانی که به وجود بالقوه‌ی چیزها در ماده معتقدند (اصحاب الهیولا) رهنمون می‌شود: کسانی که می‌گویند [کل] جهان به صورت بالقوه در ماده وجود دارد. پیشینه درخت خرما در پیشینه‌ی سنگ است و پیشینه‌ی انسان در نطفه و غیره ...». صص ۱۹-۲۰ س ۶.

اشکالات ترجمه:

۱- کلمه «proof» در عبارت بالا به معنای «دلیل و برهان» است و نه «اثبات».

۲- کلمه «argument» نیز در جملات فوق به مفهوم «بحث» نیست بل مراد از آن «استدلال و دلیل» است.

۳- یکی از معانی کلمه «development» «تکوین و شکل‌گیری» است که در عبارت مورد نظر نیز این کلمه در همین معنا استعمال شده است. معادل «توسعه» که مترجم برای این کلمه انتخاب کرده در اینجا نامفهوم و نامقبول است چون «توسعه نطفه» معنای محصلی ندارد.

۴- فعل «رهنمون می‌شود» که ظاهراً به عنوان معادلی برای «is directed» در ترجمه عبارات مذکور آورده شده است، نادرست است و نابجا، و فعل «direct» در سیاق جملات پیشگفته به معنای «معطوف داشتن و متوجه کردن» به کار رفته است.

۵- «date stone» به معنای «هسته خرما» است و نه «سنگ» آنگونه که مترجم گمان کرده! براستی

عبارت «پیشینه درخت خرما در پیشینه‌ی سنگ است» چه مفهوم معقولی دارد؟!

ترجمه پیشنهادی:

جوینی خاطر نشان می‌کند که در کتاب لمع برهان اشعری برای اثبات وجود خدا بر اساس دلیل رشد و تکوین نطفه در برابر کسانانی اقامه شده است که به وجود بالقوه اشیا در ماده (هیولی) معتقدند (اصحاب الهیولی): «کسانی که می‌گویند عالم به نحو بالقوه در هیولی وجود دارد، درخت خرما، بالقوه در هسته خرما، و انسان، بالقوه در نطفه موجود است».

4) though he notes further that their use of the text, regardless of the context, can have no validity as the basis of the argument. P. 48.

ترجمه مترجم:

«گرچه بعدتر یادآوری می‌کند که استفاده آنها از عبارتی در متن با وجود (خود) متن نمی‌تواند به عنوان مبنای استدلال، هیچ اعتباری داشته باشد». ص ۶۳، دو سطر آخر.

اشکالات ترجمه:

۱- ترجمه کلمه «further» به «بعدتر» نادرست است و این واژه باید به معادل‌هایی چون «به علاوه / مضافاً بر اینکه / همچنین» ترجمه شود.

۲- با توجه به سیاق مطلب و عبارات پیشین، مراد نویسنده از «the text» آیه‌ای از قرآن است که به عنوان دلیل و شاهد ارائه شده است. بنابراین بجای برگردان تحت اللفظی آن به «عبارتی در متن» - که در اثر عدم تشخیص مراد نویسنده از آن، مترجم ناگزیر شده ترکیب «عبارتی در» را نیز بدان بیفزاید - باید آن را به مرجع آن، یعنی همان آیه قرآن بازگرداند.

۳- «regardless of» به معنای «بدون توجه به / فارغ از / قطع نظر از / بدون در نظر گرفتن» است که در متن بالا به خطا به «با وجود» برگردانده شده است.

۴- در جملات بالا کلمه «context» به «متن» ترجمه شده که معادل دقیقی نیست. برگردان این کلمه به «سیاق» یا «بافت» بهتر و دقیق‌تر به نظر می‌رسد.

ترجمه پیشنهادی:

گویانکه وی می‌افزاید این آیه، قطع نظر از سیاق آن، مبنای استدلال آنها نمی‌تواند قرار گیرد.

5) More importantly perhaps from the standpoint of the author, he here brings up for the first time in this section, i.e., since § 121) the creation of the human act by God and makes clear the point that the act which is realised through the causality of the human agent takes place simultaneously with God's creation of the agent's power of causation. P. 58.

ترجمه مترجم:

«شاید از دیدگاه نویسنده [این مطلب] مهم تر است و او در اینجا برای نخستین بار در این بخش آن را می‌پروراند. به عبارت دیگر چون (بخش ۱۲) خلقت فعل انسان توسط خدا این نکته را روشن می‌کند که فعلی که از طریق علیت فاعل انسانی محقق می‌شود به صورت همزمان با خلقت قدرت علیت فاعل اتفاق می‌افتد». ص ۸۱، ۸ - ۱۳.

اشکالات ترجمه:

۱- فعل «brings up» که در ترجمه بالا به مفهوم «پروراندن» لحاظ شده است، در اینجا به معنی « مطرح کردن» یا «عنوان کردن» است.

۲- کلمه «since» به نادرست «چون» ترجمه شده است در حالی که در متن بالا باید به «از» ترجمه می‌شد.

۳- فعل «makes clear» عطف به «brings up» است و بنابراین فاعل آن «نویسنده» است نه «خلقت فعل انسان توسط خدا».

۴- در ترجمه عبارت «God's creation of the agent's power of causation» کلمه «خدا» از برگردان حذف شده است.

ترجمه پیشنهادی:

شاید از دیدگاه نویسنده این نکته مهمتر است که او در اینجا برای نخستین بار در این بخش (یعنی از بخش ۱۲) آفرینش فعل انسان از سوی خداوند را مطرح می‌کند و این نکته را آشکار می‌سازد که فعلی که به سبب علیت انسان تحقق می‌یابد همزمان با آفرینش قدرت علیت فاعل از خداوند رخ می‌دهد.

۶- گزینش معادل‌های مغلوط یا مرجوح

در موضعی از مقاله، مترجم محترم معادل‌هایی را برگزیده است که یا از اساس غلط است و یا دست‌کم مرجوح به نظر می‌رسد. برخی از این موارد به شرح زیر است:

ردیف	نشانی در متن ترجمه	عبارت متن اصلی	معادل نادرست مترجم	معادل درست
۱	ص ۹۸، س ۱۶ و ص ۴۰، پاورقی ۲	philologically	به لحاظ فلسفی	از حیث واژه‌شناسی
۲	ص ۷۶، س ۷	intentional	مقتصد	بالقصد
۳	ص ۹۱، س ۱۰	Aš'arites	اشعرین	اشاعره
۴	ص ۶۰، س ۱۱	He notes that	یادآوری می‌کنیم که	او یادآور می‌شود که

ردیف	نشانی در متن ترجمه	عبارت متن اصلی	معادل نادرست مترجم	معادل درست
۵	ص ۶۳، ۱۱	mu'tazilite argument	بحث معتزله	دلیل معتزله
۶	ص ۶۴، س ۷	۲۷ / ۳۸، ۲۶ On the basis of	بر پایه آیه ۳۸	بر پایه سوره ۳۸ آیات ۲۷ / ۲۶
۷	ص ۶۴، س ۹	Proper context	متن کامل	سیاق درست
۸	ص ۶۵، س ۴	Acts of obedience	افعال اطاعت	طاعات
۹	ص ۷۱، س ۱۷	Who are not named	که نامگذاری نشده‌اند	که نام برده نشده‌اند
۱۰	ص ۷۵، س ۱۶	The usage of the Koran	سنت قرآن	کاربرد قرآن
۱۱	ص ۸۰، س ۷	successively	به صورت مکرر	به طور متوالی
۱۲	ص ۸۷، س ۳	The act of qudra	فعل	فعل قدرت
۱۳	ص ۸۷، س ۱۱	imposing	التزام	الزام / تکلیف کردن
۱۴	ص ۸۸، س ۳	In his being the cause of the particular act	در وجودش	از حیث علّت فعل خاصّی بودنش
۱۵	ص ۱۰۴، س ۱۷	According to the Mu'tazila, two theses can be demonstrated from this ,verse	می‌توان دو فرض را از این آیه اثبات کرد	بر اساس نظر معتزله، از این آیه دو نظریه قابل اثبات است

۷- آشفتنگی و سهل‌انگاری در استفاده از نشانه‌های نگارشی

از دیگر نابسامانی‌های آشکار و زنده در کتاب «ساختار علیّت مخلوق» آشفتنگی‌های قابل توجه در استفاده از نشانه‌های نگارشی به ویژه قلاب است. در موارد بسیاری، علامت قلاب «[]» به صورت برعکس درج شده است که طبعاً مسئولیت این نابسامانی‌ها، به غیر از مترجم، متوجه ناشر نیز هست. برای نمونه، در ص ۴۰ س ۱۳ ترکیب «به دیگری» به صورت: [به دیگری] چاپ شده است و نه به شکل درست: [به دیگری]. همین خطا باز در صفحه ۵۰ نیز رخ نموده است. نمونه‌های افزون تری از این نوع اشکالات نیز در صفحات ۹، ۱۲، ۱۳، ۱۵، ۱۸، ۲۱، ۲۴، ۲۵، ۲۶، ۲۷، ۲۸، ۲۹، ۳۲، ۴۳، ۵۸، ۶۶، ۷۱، ۸۵، ۹۱، ۱۰۴ دیده می‌شود.

گذشته از اشکالات پیشگفته، ترجمه مورد گفت و گو نابسامانی‌های دیگری نیز دارد مثل اینکه در ص ۶۹ در میان سطر ۳ و ۴ به ناگاه و نابجا تقطیعی در بین کلام اتفاق افتاده و بندی زائد ایجاد شده است. دیگر آنکه در ص ۷۴ از سطر چهارم و از عبارت «اکثر پیشنهاداتی که» تا پایان سطر پانزدهم، تمام این یازده سطر تکراری است و تجدید همان سطوری است که پیشتر در صفحه ۷۳ آمده بوده! عیب دیگری که در جای جای ترجمه قابل مشاهده است عبارتست از عدم رعایت پاراگراف بندی اصلی

نویسنده. مترجم در مواضع مختلفی از برگردان خود، بدون توجه به نحوه پاراگراف بندی نویسنده در متن انگلیسی مقاله - که طبعاً بر اساس ساختار خاص مطالب در ذهن نویسنده صورت گرفته بوده - بنا به صلاحدید خویش، تقطیع‌هایی را انجام داده است یا از اعمال آنها صرف‌نظر کرده. نمونه‌هایی از این ناهمخوانی و عدم مطابقت در پاراگراف بندی مطالب میان برگردان و متن اصلی در صفحات ۷۳ و ۷۷ و ۷۹ و ۱۰۴ از ترجمه قابل ملاحظه است.

افزون بر مشکلات و آشفتگی‌های مربوط به اصل ترجمه که برخی از آنها یاد کرده شد، شیوه حروف‌نگاری و تنظیم و درج پاورقی‌ها و صفحه‌بندی و چاپ کتاب هم سخت معیوب است و نامطلوب و نامطبوع که طبعاً ناشر اثر باید پاسخگویی اینگونه نابسامانی‌ها و ناراستی‌ها باشد. «نشر علم» برای آنکه اسم با مسامی داشته باشد باید دقت بس افزونتری در گزینش کتابها برای چاپ و نیز نحوه طبع آنها داشته باشد. مهمترین تفاوت ناشران کاردان با ناشران شتابکار سهل‌انگار در همین اختلاف در انتخاب کتاب برای چاپ و طرز و طراز طبع آن است. ناشر فخیم دقیق هر کتابی را چاپ نمی‌کند، و کتاب را هم به هر نحو عرضه نمی‌کند؛ از آن رو که برای اعتبار خود و جامعه علمی احترام قائل است. توفیق روز افزون مترجم و ناشر محترم کتاب را در تمهید و نشر آثار وزین و دقیق آرزو مندم.